

İSLAM
HUKUKUNDA
İLLETLER
VE HİKMETLER
KAFFÂL EŞ-ŞÂŞÎ

Çeviri: Mehmet Erdoğan

CİLT 1

alBaraka
Yayınları

KAFFÂL EŞ-ŞÂŞÎ

Ebü Bekr Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffâl eş-Şâşî, 291/904 yılında doğdu. Mesleğinin kilitçilik olması sebebiyle “Kaffâl” lakabıyla, günümüzde Taşkent adıyla anılan Şâş’ta dünyaya geldiği için “eş-Şâşî” nisbesiyle anılır. Memleketinde başladığı ilim tahsilini Buhârâ, Nisâbûr ve Bağdat’ta sürdürdü. 365/976 yılında Şâş’ta vefat etti. İslami ilimlerin muhtelif şubelerinde yetkinleşmiş çok yönlü bir âlim olan Kaffâl eş-Şâşî, tefsir, hadis, kelam, usul, furû ile dil ve şiir sahalarında temayüz etmiştir. Makâsîd alanına katkılarıyla tanınan Kaffâl’ın en çok bilinen eseri *Mehâsinu’s-Şerîa*’dır. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Kerîm*, *Kitâbü’l-Usûl*, *Şerhu’r-Risâle* ve *Şerhu’l-Furû* kendisine nispet edilen diğer eserlerdir.

PROF. DR. MEHMET ERDOĞAN

1956 yılında Kayseri ili Develi ilçesinde doğdu. 1979 yılında Erzurum İslami İlimler Fakültesi Tefsir-Hadis Bölümünden mezuniyetini takiben Aralık kazasında müftülük görevine başladı. Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Eğitim Merkezi 3. Dönem İhtisas Kursunu tamamladı (1980-1983). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam Hukuku Bilim Dalı bünyesinde yüksek lisans (1984) ve doktora çalışmalarını tamamladı (1989). 1984 yılında aynı üniversitenin Yabancı Diller Bölümüne Arapça okutmanı olarak atandı ve İlahiyat Fakültesinde görevlendirildi. 1995’te doçent, 2001’de profesör unvanı aldı. Uzun yıllar Marmara Üniversitesinde İslam Hukuku öğretim üyesi olarak görev yaptıktan sonra 2023 yılında emekli oldu. İslam hukuku başta olmak üzere dinî ilimlerin muhtelif şubelerine dair telif ve tercüme çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

Bazı Eserleri

İslam Hukukunda Abkâmın Değişmesi (2000)

Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet (2001)

Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü (1998)

İslam Hukuk Felsefesi (Gaye Problemi), M. Tâhir b. Âşûr’dan çeviri, Vecdi Akyüz ile birlikte (1988)

el-Muvâfakât (İslami İlimler Metodolojisi) I-IV, Şâtıbî’den çeviri (1990-1992)

Huccettullahi’l-Bâliğa I-II, Şah Veliyyullah Dihlevî’den çeviri (1994)

İslam İlmihali, (F. Atar, İ. Çelebi ve R. Yaran ile birlikte 2007).

İÇİNDEKİLER

Kaffâl eş-Şâfi ve Mehâsinu's-Şerîa Adlı Eseri.....	7
--	---

BİRİNCİ DEFTER

Mukaddime	29
Taharet	61
Namaz.....	93
Cenaze.....	145
Oruç.....	155
Hac	171
Zekât.....	211
Cihad.....	237
Yiyecekler ve İçecekler	271
Giyinme ve Süslenme	297
Akîka	305
Yeminler ve Kefaretler.....	313

İKİNCİ DEFTER

Nikâh.....	333
Talak ve İlgili Konular.....	427
Dizin	485

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ DEFTER

Nafakalar.....	7
Ferâiz/Miras Hukuku	27
Alım Satım Akitleri	61

DÖRDÜNCÜ DEFTER

Haksız Fiiller ve Cezaları.....	231
Had Cezaları	279
Yargı Esasları ve Şahitlikler	311
Kaynakça.....	329
Dizin	331

Kaffâl eş-Şâşî ve *Mehâsinu's-Seria* Adlı Eseri

Münteha Maşalı*

I. Kâffâl eş-Şâşî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. İsmail el-Kaffâl eş-Şâşî, 291/904 yılı Şaban ayında, berat gecesinde dünyaya gelmiştir. Mesleğinin kilitçilik olması sebebiyle “Kaffâl” lakabıyla, günümüzde Taşkent adıyla anılan Şâş'ta dünyaya geldiği için de “eş-Şâşî” nisbesiyle anılır.¹ Eğitim hayatına Şâş'ta başlamış olan Kaffâl, hadis tahsili için Buhârâ, Nîsâbûr ve Bağdat'a gitmiştir.² Ennihayetinde yine Şâş'a dönen Kaffâl'in vefat tarihine dair kaynaklarda farklı bilgiler yer almakla birlikte âlimlerin kahir ekseriyeti 365/976 yılında vefat ettiğini aktarır.³

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed İbn Mansûr et-Temimî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ, Haydarâbâd 1382/1962, X, 470.

² Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Abbâri men Zeheb*, nşr. Mahmûd el-Ernâvût, Dimaşk-Beyrût ts., IV, 346; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Beyrût ts., I, 281; Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdülfertâh Muhammed el-Hulv, Beyrut ts., III, 201.

³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 470; Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî İbn Kâdi Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, nşr. Hâfız Abdulalîm Hân, Beyrût 1407/1986, I, 149.

Kaffâl, muhtelif disiplinlerde yetkinleşmiş çok yönlü bir âlimdir. Nitekim Sem'ânî (ö. 562/1166) "Döneminin tartışmasız otoritesi olup usulcü, dilci, hadisçi ve şairdi. Ömrünü ilim tahsiline ve tedrisine harcadı; doğuda ve batıda ismi sıklıkla anıldı." ifadesiyle Kaffâl'in birikimine işaret etmiştir.⁴ Tabakât müellifleri içinde onunla ilgili en kapsamlı izahlarda bulunan Sübkî'ye göre de Kaffâl tefsir, hadis, kelam, usul, furû, zühd ve verâ, dil ve şiirde önde gelen bir âlim (*imam*) olmakla temayüz etmiştir.⁵

Kaffâl ilim yolculuklarında Ebû Bekr b. Ebî Davud es-Sicistânî (ö. 275/889), Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme (ö. 311/924), Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Ebû'l-Kâsım el-Beğavî (ö. 317/929) gibi döneminin ileri gelen âlimlerinden hadis almış; aynı şekilde Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014) başta olmak üzere çok sayıda kişi de Kaffâl'den hadis almıştır.⁶ Kaffâl'in Mâverâünnehir ahalisi arasında hadis tahsili için en çok ilmî seyahatlerde bulunan âlim olduğundan bahsedilir.⁷ Bununla birlikte onun gerek eserleri gerekse sonraki âlimler tarafından kendisine yapılan atıflar itibarıyla özellikle tefsir ve fıkıh alanında öne çıktığı görülmektedir.⁸

Fıkıh alanında Mâverâünnehir bölgesi âlimleri içerisinde usulü en iyi bilen kişi olarak nitelendirilen Kaffâl, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'ye göre fıkıh bilgisini doğrudan İbn Süreyc'den (ö. 306/918) almıştır.⁹ Ancak diğer âlimler, İbn Süreyc'in 306'da

⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ, Haydarâbâd 1382/1962, X, 470.

⁵ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 200.

⁶ Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fî Abbâri men Zeheb*, nşr. Mahmûd el-Ernâvût, Dimaşk-Beyrût ts., IV, 346; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Tebzibu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, I, 281; Tâcuddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdülfe'tâh Muhammed el-Hulv, Beyrut ts., III, 201.

⁷ Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kâhire 1396, s. 109.

⁸ Bkz. Mehmet Emin Maşalı, *Kaffâl eş-Şâfi'de Kur'an Yorum Anlayışı*, Ankara 2016.

⁹ Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 112.

vefat ettiğini, dolayısıyla bu tarih itibarıyla Kaffâl'in henüz memleketinde bulunduğunu ve ilmi seyahatlere başlamadığını belirtmişler, bu yönüyle de onun İbn Süreyc'e talebelik etmiş olmasını imkânsız addedmişlerdir.¹⁰ Bu âlimlere göre Kaffâl fıkhi İbn Süreyc'ten değil, İbn Süreyc'in talebesi olan Ebû'l-Leys eş-Şâşî isimli şahıstan almıştır.¹¹ Horasanlı âlimlerin kaleme aldığı eserlerde geçen Kaffâl ismi esasında Kaffâl-i Şağır el-Mervezî'yi (ö. 417/1026) göstermekle birlikte Kaffâl eş-Şâşî müteahhirûna mensup Horasanlı âlimlerin yazdıkları fıkıh kitaplarında kendisine yer bulur.¹² Mâveraünnehir bölgesinde Şâfiî mezhebinin yayılmasına öncülük etmiş olan Kaffâl'e Şâfiî furû kitaplarında az sayıda atıfta bulunulur. Bunun nedeni, Kaffâl'in birkaç konu dışında mezhep görüşünün dışına pek fazla çıkmayışı olabilir. *Mehâsinu'ş-Şerîa*'daki izahlarında genelde Şâfiî furûunu esas almış olması da Kaffâl'in mezhep görüşü dışına çıkmadığını teyit etmektedir.

Kaffâl'in adının sıklıkla geçmeişinin bir diğer nedeni, kendisinin bir dönem Mu'tezile'ye intisap etmiş olması veya belli görüşlerinin Mu'tezilî düşünce ile paralellik arz etmesi olabilir. Kaynaklarda Kaffâl'in belli bir dönem Mu'tezilî düşünceye sempati duyduğu ya da farkında olmaksızın Mu'tezilî fikirleri dile getirdiğine dair kayıtlara rastlanır.¹³ Sübkî, "Bilhare Eş'arî mezhebine rücu etti" ifadesiyle Kaffâl'in Mu'tezilî düşünceyi terk ettiğini ve hatta Eş'arîliğe intisap ettiğini dile getirmektedir.¹⁴ Bu noktada Kaffâl'in Mu'tezilî düşünce sistemini hiçbir zaman benimsemediğini, kelamı

¹⁰ Şemsüddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslam ve Vefâyâtü'l-Meşâhîri'l-Âlâm*, nşr. Ömer Abdusselam et-Tedmirî, Beyrut 1413/1993, XXVI, 251; Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 201; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, I, 149.

¹¹ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü'ş-Şâfiyye*, I, 149; Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Davudî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, Beyrut ts., II, 199.

¹² Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, II, 281.

¹³ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah İbn Asâkir, *Tebyînu Kezîbi'l-Mufterî fimâ Nusibe ilâ'l-İmâm Ebî'l-Hasen el-Eş'arî*, Dimaşk 1342, s. 183.

¹⁴ Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 201-202.

çok iyi bilmemesi sebebiyle farkında olmadan bazı düşüncelerinin Mutezile ile uyumlu olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Sübkî'ye göre “Mâverâünnehir Şâfiîlerinin usûlü en iyi bileni” şeklindeki nitelermelere konu olan Kaffâl'in kelamdan anlamadığını ve yaptığı açıklamanın ne gibi bir kelami intisaba işaret ettiğini fark edemediğini söylemek imkânsızdır. Öte yandan Kaffâl'in Eş'arî'den kelam tahsil etmiş olması, Kaffâl'in kelamla irtibatına da delalet etmektedir.¹⁵

Kaffâl, *Mebâsinu's-Şeria*'daki değerlendirmelerinde çoğunlukla Şâfiî mezhebini esas almış, gerekçe olarak da bu mezhebe intisabını göstermiştir.¹⁶ Nitekim kimi zaman “ashabünâ” ifadesiyle bu mezhebe mensup âlimlerin görüşlerini aktarmış,¹⁷ kimi zaman da “Şâfiî mezhebine göre bu böyledir, bu yönüyle de itibara alınmaya elverişlidir”¹⁸ gibi kayıtlarla Şâfiî mezhebinin görüşünün dikkate alınmasının doğru olacağına işarette bulunmuştur. Kaffâl birçok hükmün arkaplanında gözetilen hikmetleri tespiti akabinde yine Şâfiî'nin (ö. 204/820) ya da ashabının bu hikmete/manaya dayanan görüşlerini aktarmış;¹⁹ dahası hükmün gayesinin Şâfiî tarafından ifade edilmiş olması durumunda mezhep mensuplarının o manadan hareketle benzer hükümler verdiklerini de belirtmiştir.²⁰

Kaffâl, hikmet tespiti bağlamında mezhep görüşünün dışına çıkan izah ve açıklamalarda bulunmakta, bu gibi yerlerde söz konusu hükmü hasen ve aklî kılan hususlara dikkat çekmektedir.²¹ Hüsün-kubuh meselesi bağlamında Kaffâl'e yapılan atıflarda yine Şâfiîliğe müntesip olmasına karşın bu konuda mezhep görüşünün

¹⁵ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 202-203.

¹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffâl eş-Şâfiî, *Mebâsinu's-Şeria fi Furûi's-Şâfiyye: Kitâbü'n fi Makâsıdu's-Şeria*, nşr. Ebû Abdullah Muhammed Ali Semek, Beyrut 1428/2007, s. 35.

¹⁷ Kaffâl, *Mebâsinu's-Şeria*, s. 449.

¹⁸ Kaffâl, *Mebâsinu's-Şeria*, s. 76.

¹⁹ Kaffâl, *Mebâsinu's-Şeria*, s. 181, 592.

²⁰ Kaffâl, *Mebâsinu's-Şeria*, s. 449.

²¹ Kaffâl, *Mebâsinu's-Şeria*, s. 35.

dışına çıktığından bahsedilmekte, onun hüsün ve kubhun bilgisine kimi durumda akıl kimi durumda ise şeriat/din kanalıyla ulaşılabileceği kanaatinde olduğu aktarılmaktadır.²²

Kaffâl, Şâfî mezhebinin kabullerinin dışına çıkan farklı izah ve açıklamaların her birinin aklî yönden izah edilebilir olduğundan bahseder. Nitekim “ehl-i ilm” diye tabir ettiği kimselerin farklı görüşlerini serdettikten sonra “Her iki görüş de mümkündür, aklen caiz kılan bir veche sahiptir”,²³ “Bu görüşlerde akla veya âdete aykırı bir durum söz konusu değildir; aksine bu görüşlerin hepsi de caizdir, imkân dışı değildir, dolayısıyla kişinin istediği ile amel edebileceği hüküm cinsindedir”²⁴ gibi ifadeleriyle farklı görüşlerin âdet ve akıl yönünden bir dayanağının bulunduğu işaret etmiştir.

Kaffâl’in mezhebinin görüşü ile diğer görüşleri zikretmesinin ardından düştüğü “her ikisi de muhtemeldir”²⁵ şeklindeki kayıtlar, onun, belli bir mezhebe intisabı bulunmakla birlikte taassub ehli olmadığını da düşündürmektedir. Nitekim bir meselenin hükmüne dair gerekçeyi (*mana*) ortaya koyarken “muhtemeldir”, “manasının şöyle olmasında bir sakınca yoktur” ve “en doğrusunu Allah bilir” şeklindeki kayıtları,²⁶ izah ve açıklamalarına nesnellik atfetmediği şeklinde anlaşılabilir. “Bazı ahkâmla ilgili açıklamalarda Şafî mezhebi dışında bir mezhebe değinilecek olursa o zaman o mezhebin görüşünün hasenliği ve aklen caizliğine de dikkat çekeceğiz. Çünkü Allah’a hamdolsun bütün mezheplerin görüşünün hasen ve caiz yönü bulunmaktadır”²⁷ şeklindeki açıklamaları da sair mezheplerin içtihatlarına karşı takındığı olumlu tavır yansıtmaktadır.

²² Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdülcebbar el-Mervezi es-Sem'ânî, *Kavâtu'l-Edille fi'l-Usûl*, nşr. Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfî, Beyrût 1418/1999, II, 46.

²³ Kaffâl, *Mehâsinu'ş-Şeria*, s. 171.

²⁴ Kaffâl, *Mehâsinu'ş-Şeria*, s. 67-68.

²⁵ Kaffâl, *Mehâsinu'ş-Şeria*, s. 459.

²⁶ Kaffâl, *Mehâsinu'ş-Şeria*, s. 455.

²⁷ Kaffâl, *Mehâsinu'ş-Şeria*, s. 35.

Şâfiî mezhebine müntesip olan müctehidlerin İmam Şâfiî'nin usulünü esas alarak ortaya koydukları icthad ve tahrîcler "vecih" diye anılırken bu seviyede icthad ehliyetine sahip Şâfiî fakihlere "ashabü'l-vücûh" denir.²⁸ Kaynaklarda Kaffâl'in de bu kategoriye dâhil edildiği yönünde bilgilere rastlamak mümkündür. Nitekim Nevevî, Kaffâl'in, hastalık sebebiyle namazları cemetmeyi caiz görmesi ve yetişkin bir insanın kendisi için akika kurbanı kesmesini müstehab kabul etmesi şeklindeki icthadlarını "vecih" olarak isimlendirmiş, bu icthadları "min garâibi vücûhi'l-Kaffâl" şeklinde takdim etmek suretiyle de mezheb görüşünün dışında kaldığına işaret etmiştir.²⁹ Anlaşılan o ki; Kaffâl bu türden icthadları sebebiyle vecih sahibi olarak nitelendirilmiştir.³⁰ Bu itibarla "vech" bir tür icthad ya da özel görüş olarak anlaşılabilir de *Mehâsinu's-Şerîa*'daki kullanımının daha geniş bir alana sahip olduğu ve şer'î hükümlerin vaz'ına esas teşkil eden hikmetlere işaretler içerdiği görülmektedir.

II. Eserleri

Kaffâl, muhtelif alanlarda özgün eserlere imza atmış bir müellif olarak tanınır. Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin "Benzeri hiç kimseye nasib olmamış çok sayıda eseri vardır"³¹ sözü, Kaffâl'in eserlerinin özgünlükle muttasıf olduğuna delalet eder niteliktedir. Cedel sahasında ilk eser veren kişi olduğu yönündeki bilgiler ise onun özgünlüğünün eserlerindeki değerlendirmeleriyle sınırlı olmadığına delalet etmesi bakımından anlamlıdır.

²⁸ Bilal Aybakan, *İmam-ı Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İstanbul 2007, s. 210.

²⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslam*, XXVI, 251; Bu bilgiye ilaveten İmam-ı Şâfiî'nin yetişkin bir kimsenin akika kesemeyeceği görüşünde olduğu da belirtilmektedir: Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tabakâtu's-Şâfiyyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Zeynuhum-Muhammed Azb, Kahire 1413/1993, s. 300.

³⁰ Yâfiî, Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad, *Mir'âtü'l-cinân ve İbrâtü'l-Yakzân*, nşr. Halil el-Mansûr, Beyrut 1417/1997, II, 288.

³¹ Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 112; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, II, 282.

Kaffâl'e nispet edilen eserlerin kahir ekseriyeti fıkıhla ilgilidir. Fıkıhla ilgili eserlerinin başında ise *Mehâsinu'ş-Şerîa fî Furûû'ş-Şâfiyye* gelmektedir. İki yazma nüshası bulunan bu eserin nikâh bölümünden önceki kısmın tahkiki, Kemal el-Hâc Feletûl'un Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde 1992 yılında bir doktora çalışması olarak takdim edilmiştir. Eser Ebû Abdullâh Muhammed Alî Semek tarafından 2007 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. Ancak kimi yazım hatalarının varlığının delalet ettiği üzere bunun çok titiz bir neşir olmadığını söylemek mümkündür. Kitabın yakın zamanlarda tamamlanan daha özenli bir neşri daha bulunmaktadır. Hüseyin Eyt Sâid'in tahkikine dayanan bu yeni neşir, Fas'ta 4 cilt halinde yayımlanmıştır (Menşûrâtü el-Beşîr b. Atiyye, 2024).

Kaffâl'in fıkıhla ilgili bir diğer eseri *Kitâbü'l-Usûl*'dür.³² Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Babru'l-Muhît*'inin kaynakları arasında geçen bu eserle ilgili detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.³³ Kaffâl'in fıkıhla ilgili eserlerinden bazıları şerh niteliğindedir. Nitekim İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle* isimli eserinin şerhinden ibaret olan *Şerhu'r-Risâle*'si³⁴ ile İbnü'l-Haddâd olarak bilinen Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed'in (ö. 354/965) *el-Furû* isimli eserinin şerhi olan *Şerhu'l-Furû*³⁵ isimli eseri bu özelliكتedir. Bazı kaynaklarda, farklı mezheplere mensup fukaha arasında cereyan eden münazara adabı bilgisine dair kaleme alınan ilk eserin Kaffâl'e ait olduğu,³⁶ keza *Edebü'l-Kâdi* ya da *Edebü'l-Kudât* isimleriyle anılan ve alanında Şâfiî mezhebi doğrultusunda kaleme alınmış ilk eser olma vasfı taşıyan bir eserin bulunduğu yönündeki

³² Şirâzî, *Tabakâtul-Fukabâ*, s. 112; Sübki, *Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, III, 200; Nevevî, *Tebzîbul-Esmâ*, II, 282; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, IV, 84.

³³ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Babru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, nşr. Abdülkadir Abdullah el-Ânî-Ömer Süleyman el-Eşkar, Kuveyt 1413/1992, I, 7.

³⁴ Bkz. Zerkeşî, *el-Babru'l-Muhît*, I, 7.

³⁵ Katib Çelebi, Hacı Halife, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrut ts., II, 1257.

³⁶ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, IV, 84; Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 580; Taşköprizâde, İsmüddin Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdûâti'l-Ulûm*, Beyrut 1405/1985, I, 282.

bilgiler, Kaffâl'in fıkıh alanında gerek içerik gerekse tür olarak son derece özgün eserlere imza attığını göstermektedir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı eserler yanlışlıkla Kaffâl'e nispet edilmektedir. Nitekim Kaffâl'in oğlu Ebû'l-Hasen el-Kâsım'a (ö. 400/1010 civarı) ait olan *et-Takrîb* adlı eser, kimilerince Kaffâl'e nispet edilmektedir.³⁷ *Usûlü's-Şâî* adını taşıyan eser de eş-Şâî nisbesine sahip olan ve aralarında Kaffâl'in de bulunduğu üç âlime atfedilmektedir. Ancak Cengiz Kallek söz konusu eserin Hanefî fıkıh usulü ile ilgili olması hasebiyle bu nispeti sahih bulmamıştır. Öte yandan bu eserde, Kaffâl'le arasında bir asırdan fazla bir zaman dilimi bulunan İbnü's-Sabbâğ'ın (ö. 477/1084) *eş-Şâmil* isimli eserinin bahsi geçmektedir.³⁸

Kaffâl'in diğer alanlardaki eserlerinin başında *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tefsirini zikretmek gerekir. Başta Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1210) olmak üzere pek çok müfessirin bu esere atıfta bulunmuş olması, kitabın ilmî değerini göstermektedir.³⁹ Kaffâl'in *Cevâmiu'l-Kelim li'l-Hadis mine'l-Mevâiz ve'l-Hikem* isimli eseri ile *Delâilü'n-Nübüvve* isimli eseri ise hadis ve siyerle ilgilidir. Nevevî bu son eseri bizzat gördüğünü söylemiş ve hakkında “nefis bir kitap” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.⁴⁰

III. *Mehâsinu's-Şerîa fî Furûi's-Şâfiyye*

A. Literatürdeki Yeri

Mâverâünnehir Şâfiî fukahâsından Kaffâl el-Kebîr eş-Şâî'nin *Mehâsinu's-Şerîa fî Furûi's-Şâfiyye* isimli eseri, makasîd ilminin

³⁷ Bkz. Nevevî, *Tebzibu'l-Esmâ*, II, 278. Safedî, İbn Hallikân'ın Kaffâl'in oğluna ait olan bu eseri altı cilt olarak Dimaşk'ta bir kütüphanede gördüğü yönündeki bilgiyi yanlış bulmuştur. Ona göre İbn Hallikân'ın gördüğünü söylediği *et-Takrîb*, başka bir eserdir, çünkü Kaffâl'in oğlunun eseri nadir bulunan eserlerdendir. Bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, IV, 84-85.

³⁸ Cengiz Kallek, “Kaffâl, Muhammed b. Ali”, *DİA*, XXIV, 147.

³⁹ Tefsirlerde Kaffâl'e yapılan atıflardan hareketle onun tefsir anlayışını inşaya çalışan çalışmalar için bkz. Fercân Abdülaziz Mecid et-Tâi, *Tefsîru'l-Kaffâl eş-Şâî el-Kebîr*, 1436/2015.

⁴⁰ Nevevî, *Tebzibu'l-Esmâ*, II, 282.

temellerini içeren öncü eserlerdendir. Esasen hükümlerin arka planında onların ruhunu ve özünü oluşturan soyut unsurların bulunduğu yönündeki anlayışın geçmişini sahabe dönemine kadar götürmek mümkündür. Kur'ân ve sünnette yer alan hükümlerin uygulama alanını genişletmek ve yeni meselelere çözüm bulabilmek için nasların ruhunu yakalama yönünde bir düşünce modeli bu dönemden itibaren varlık kazanmıştır. Ne var ki bu yaklaşım erken dönemde daha ziyade tatbik safhasında kalmış ve bu yaklaşıma ilişkin teorik izahlar ve bu izahlara konu olan kavramsal çerçeve hicri üçüncü asırdan sonraki çalışmalar aracılığıyla şekillenmiştir. Dördüncü asırla birlikte bu çalışmalar, şer'î hükümlerin arkasında yatan ve onların vaz'ına esas teşkil eden gaye ve hikmetleri ele alan eserlerin vücut bulmasını sağlamıştır.

Kaynaklarda bu çerçevede ilk eser ortaya koyan âlim olarak Hakîm et-Tirmizî'den (ö. 320/932) bahsedilmekle⁴¹ birlikte sufi kimliği sebebiyle onun daha ziyade ibadet alanındaki hikmetleri ele aldığı söylenebilir. Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976) ise *Mehâsinu'ş-Şerîa fî Furûûş-Şâfiyye* isimli eserinde furû-ı fıkha dair konuların neredeyse tamamını hikmet ve gaye merkezli bir okumaya tâbi tutmuş, gâî yaklaşıma belli bir sistem bütünlüğü kazandırmış, tespitlerini kavramsal bir çerçeve ve usulî zemine oturtmuştur. Nitekim Kaffâl hükümlerin vaz'ına esas teşkil eden gaye ve hikmetlerin varlığına işaret ederken 'mana', 'vecih', 'maksat', 'hikmet' ve 'siyaset' gibi farklı ifadeler kullanmak suretiyle sistemini kavramsal bir çerçeve içerisinde tesis etmiştir. Öte yandan makasid ilminin arkaplanını oluşturan kelâmî söylemi de dikkate almış, izah ettiği meseleleri akıl, hüsün-kubuh, salâh-aslah gibi esaslarla temellendirmiştir. Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1349), Şâfiî fakihler içerisinde Kaffâl'in hüsün-kubuh düşüncesini tercih ettiğini, *Mehâsinu'ş-Şerîa*'nın kurgusunun bu düşünce üzerine bina edilmiş olduğunu ve Kaffâl'in eserinde bu

⁴¹ Hakîm et-Tirmizî'nin *Kitabü's-salat ve makâsıduha, Kitabu'l-Hac ve Esrârıhu, İlelü'l-İbâdât, İlelü'ş-Şer', Gavru'l-Umûr ve'l-Mesâilu'l-Kevniyye* isimli eserleri buna örnek olarak zikredilebilir.